

Jaroslav Marek

## Proudy ve světové historiografii po druhé světové válce

### Currents in World Historiography after the Second World War

This text, written at the turn of the 1960s and 1970s, was to have been an introductory overview to the intended and in the end unpublished last and ninth chapter of the book *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví* (*General History of Czech and Slovak Historiography*) entitled “Česká a slovenská historiografie od počátku padesátých let za převahy marxistického pojetí dějin” (“Czech and Slovak Historiography from the Early 1950s under the Predominance of the Marxist Concept of History”). In it the author tries to capture the main trends that shaped world historiography (especially in the Soviet Union, Central and Western Europe and the United States) during the period from approximately the end of the Second World War up to the mid-1960s.

*Keywords:* world historiography, main trends, 1940s–1960s

Historikové a filosofové, kteří se po druhé světové válce vyslovovali o postavení historické vědy a historie v dobové společnosti, psali o kapitulaci před historií a rozchodu s ní. Opravdu tendence k postupnému odhistorisování moderního evropského myšlení a moderní evropské kultury, která byla zahájena na přelomu 19. a 20. století a která dostala nový impuls s prvou světovou válkou, ještě zesílila. Sociologové mluví o poválečné, zejména mladé společnosti jako o unavené dějinami a desinteresované na dějinách. Svět po druhé světové válce nepochybně vyhlíží tak, že k jeho pochopení připadá historické vysvětlení jako nejméně potřebné. Stále rychlejší tempo vývoje a proměn prostředí, v němž člověk žije, jen posiluje toto odhistorisování teoretického myšlení i kolektivního povědomí. Bývá řeč o nehistorismu naší doby a myslí se tím dovršení rozchodu s historií jako tvůrkyní a ručitelkou platných životních norem, jako prostředkem k orientaci v soudobém světě a jako předpokladem vědeckého výkladu a poznání skutečnosti.

Tento negativní, nebo přinejmenším neutrálně lhostejný vztah člověka soudobé společnosti k minulosti jako učitelce života i k vědě o ní není však příznačný pro celý svět a tam, kde existuje, má různé kořeny. V některých zemích, především v klasické zemi historismu, v Německu, vycházel ze snahy nepřipomínat minulost, která skončila katastrofou roku 1945, nevracet se k minulosti, která se v perspektivě poválečného

světa jevila ve zcela jiném osvětlení, než v jakém ji ukazovala předválečná historiografie. S tím, jak byly odstraňovány důsledky války a jak vědecká a technická revoluce dávala společnosti ve vyspělých industrializovaných zemích naprosto novou tvářnost, se obracení do minulosti a život ve stínu tradic zdály ještě bezúčelnější. Ahistorismus nepřevládal v zemích, které své svazky s minulostí z nějakých důvodů nepřetrhaly nebo které teprve budovaly svou národní a státní existenci. To se týkalo Sovětského svazu a lidovědemokratických zemí; v nich tato připomínaná minulost obsahovala ovšem jen období do roku 1917 s prehistorií lidových hnutí a dělnického hnutí v 19. století. Historismus trval nebo dokonce vznikl v zemích třetího světa, v nichž se odkazy na statistické a kulturní tradice předkoloniální éry stávaly významnou součástí ideologie rodících se států a zdrojem jejich sebeuvědomování.

V těchto poměrech se historiografie definitivně stávala jen jednou v řadě duchovnědných, společenskovědních disciplín. Její postavení nebylo v ničem mimořádné, zapadala plně do souboru věd pěstovaných na univerzitách a ve vědeckých ústavech. Její hmotné možnosti byly samozřejmě mnohem menší než u věd, jejichž výsledky jsou využitelné v praxi technické, nebo aspoň politické. Přestože poválečná společnost už nepohlížela na výsledky historického poznání jako na závaznou směrnicí svého hodnocení a jednání, neztrácela o ně zájem. Získávala k nim přístup prostřednictvím tzv. literatury faktu, popularisující literatury, jejímiž autory byli mnohem více publicisté než historikové. I když v této produkci, která je jen součástí literatury zprostředkovávající neodbornému publiku nejpřitažlivější a nejefektivnější výsledky vědeckého poznání vůbec, jde v mnoha případech víc o poutavost látky a o působivé zpracování než o přesnost vědecké informace, vznikl tak významný činitel při rozšiřování historických vědomostí mezi širokým publikem. O co jsou proti minulým dobám tyto vědomosti méně závazné, o to jsou extensivnější.

Nejvýznamnější pokusy o kompensaci poklesu autority historie a o její nové zživotnění se udály ve vědě samotné. Co do kvanta produkce se stalo nejdůležitějším oborem historického bádání studium novověkých dějin, bezprostřední minulosti, zasahující plynule do přítomnosti. Tato blízká minulost se postupně stává vyhraněnou periodou, nazývanou *Zeitgeschichte*, *contemporary history*, *l'histoire contemporaine*, *новейшая история*. Její osobitost je dána naznačeným vymezením chronologickým, po metodické stránce tím, že historické studium je neustále doplňováno a kombinováno bádáním především sociologie a politické vědy; vzájemné hranice všech těchto disciplín jsou vůbec stále prostupnější.

V zdánlivém protikladu k tomuto přítomnostnímu zaměření historie je tendence k jejímu stále universálnějšímu rozpětí. Jde o rozšiřování zorného úhlu z hlediska chronologického, k němuž přispívají – vedle zmíněného historického zvládání uplývající přítomnosti – především nové objevy

prehistorické a historické archeologie, posunující hranici tradiční historie hlouběji do minulosti. Jde i o teritoriální rozšiřování jeviště historie jako výsledek zintenzivňujícího se bádání o dějinách mimoevropského světa. Na tom má stále významnější podíl věda mimoevropská, i když zůstává spjatá s evropskou historiografií po stránce metodické a organizační. Tento vstup badatelů nových národů a kultur, jenž doprovází rozšíření horizontu historie na celý svět, je součástí přestavby tradičního obrazu dějin, nazývané konec evropocentrismu. V zásadě to znamená konec představy, že jedinou skutečně historickou oblastí světa je západní Evropa, respektive Severní Amerika, že vývoj těchto zemí je rozhodujícím činitelem ve světových dějinách a modelem historického vývoje vůbec, že poskytuje normy pro poznání a hodnocení dějin mimoevropských společností. Kritika dosavadního rozdělování lidstva a civilizací na vlastní historické a ostatní nehybné, nepřispívající k pokroku, je oprávněná, stejně jako revise dosavadního pojetí světových dějin viděných očima kolonisujícího bílého plemene a jako odsudek nevšímavosti vůči hodnotám vytvořeným mimoevropskými kulturami. Je to součást myšlenkové emancipace národů třetího světa. Tuto kritiku však dosud nenásleduje odpověď na otázku, jakým způsobem má historik pluralitu rovnocenných kultur a dějinných okruhů vnímat a vylíčit v jejich simultánnosti. Často to dokonce znamená, že úzkoprsý evropocentrismus je vystřídán stejně jednostranným pohledem glorifikujícím dějiny neevropské. Konec hegemonie evropské historie v souhře světových dějin – který přichází současně s koncem evropské mocenské nadvlády – staví historiografii před nové filosofické a metodologické problémy. Na jejich počátku stojí zásadní otázka, zda evropská historie od řeckých počátků po kapitalismus byla příkladem a vyvrcholením světových dějin, nebo jen jednou z možných historií, či dokonce výjimečným procesem, tou etapou světových dějin, která je neodvratně uzavřena.

Historická věda se přizpůsobila svému změněnému postavení v souboru věd a ve společnosti nebývalým rozšířením a prohloubením své metodické výzbroje. Jev, který je zvláště nápadný při historickém studiu bezprostřední minulosti, se týká historiografie vůbec: nejen že se dělí o objekt svého studia s jinými vědami, ale přímo používá jejich metod a adaptuje je ke svým potřebám. K tradiční spolupráci se sociologií a historickou ekologií přistupuje stále bohatší aplikace postupů ekonomické vědy vůbec, předpokládající stále větší využití metod statistických a kvantitativních. Dochází k tomu zvláště ve speciálních oborech, jako je ekonomická historie nebo historická demografie, v historiografii dochází i k přímé aplikaci postupů a záměrů přírodních věd, jako geografie nebo paleobotaniky. Tato snaha o zexaktnění dílčích metod historického studia znamená i jejich matematisaci. Přináší s sebou náběhy k využití principů teorie informace při zpracovávání některých sériových historických faktů a jejich prostřednictvím při výkladu historických fenoménů navenek

nekvantifikovatelných, například průmyslové revoluce. Matematické historické metody, jejichž vliv se ovšem projevuje jenom v malé části historické produkce, má svůj doplněk v kontaktech, které historická věda navazuje s logikou. Projevují se v úvahách o logice a sémantice výpovědí historické vědy. Zatímco při tom je historiografie – stejně jako při využití poznatků moderní lingvistiky – jen na počátku svých možností, může pokračovat dál po cestách sblížujících ji s novou psychologií a etnologií.

Výsledkem této přeměny historické vědy je mimořádné rozmnožení historických poznatků, metod i stanovisek, takže se vymykají zvládnutí intelektem a erudiicí jednotlivého historika. Nastala éra detailní specializace, již odpovídá pluralita postupů při poznávání minulosti, přesvědčení o pluralitě činitelů, které o povaze dějin rozhodují, a nakonec pluralita výkladů minulosti.

Poměry v historické vědě, příval nových faktických znalostí a koexistence metod určovaly obsah a zaměření úvah o povaze historie a historického poznání. Právě proto, že už nebylo možno filosoficky, tj. z jednoho zorného úhlu, zvládnout kvanta vědomostí dodávaných bez přestávky specialisovaným historickým bádáním, projevovalo se stále zřetelněji, že tradiční filosofie dějin zahrnuje dvojí okruh problémů. Obsahuje za prvé filosofii dějin jako spíš spekulativní přemýšlení o významu a cíli historického dění vzhledem k individu, které si klade otázky po smyslu své existence a hledá na ně odpověď v historii lidského rodu i užších společenských skupin. Obsahuje za druhé i teorii dějepisců jako analýzu postupů a principů, jejichž prostřednictvím historik poznává minulost a poznání vyjadřuje. Tak byla vymezena dvojí oblast námětů poválečného filosofování o dějinách. Dominovaly mu především polemiky mezi zastánci idealistického a materialistického pojetí dějin; projevovaly se diskusemi o marxismu uvnitř západoevropského dějepisců a ve východoevropském dějepisců (tam v letech následujících bezprostředně po válce) a debatami vedenými mezi sovětskými vědci a nemarxistickými dějepisci. Postupně se ukazovalo, že životaschopnost a převahu jednotlivých historických koncepcí a teorií nezajišťuje síla invektiv a apologetiky, ale výsledky při zpracování konkrétních problémů. Ty zjednávají v posledních letech na prestiži marxistické historiografii a umožňují, přes stále trvající nesmiřitelný protiklad, pracovní kontakty mezi dějepiscem různě filosofické orientace.

Nemožnost filosofického zvládnutí narůstající historické látky způsobila, že se tradiční filosofie dějin stávala spíš doménou filosofů než filosofujících historiků a že nabývala poněkud abstraktních rysů. Recidivy teologického pojetí dějin, ať přímo v náboženské, nebo sekularizované podobě, byly častější než před válkou; obecný vzestup idealistického myšlení ve filosofii dějin byl přímo vyvolán nemožností racionální generalizace poznatků empirické historiografie.

Tento konflikt snahy o nalezení jednotného principu dějinné interpretace se specializovaným věděním, jakožto i renesance starých historiografických koncepcí počínaje křesťanstvím poznamenaly největší dílo poválečné filosofie dějin. Arnold Joseph Toynbee (1884–1975), specialista v dějinách Blízkého východu a vydavatel oficiálních britských ročenek o zahraniční politice, je autorem několikavazkové filosofickodějinné fresky *A Study of History* (1934–1961).<sup>1</sup> Se zřetelnými analogiemi k Giambattistovi Vicovi a zejména Oswaldu Spenglerovi a na základě mimořádného věděním i spisovatelského nadání vyjádřil svou představu o podstatě lidských dějin visí o bytí světových kultur; mezi nimi není možné zásadní ovlivňování a jejich existence je vyměřena nezměnitelným rytmem výzev, které klade svět člověku a lidstvu, a odpovědí, kterými na ně reagujeme. Nejsilnější kritiku vzbudilo – vedle samozřejmých nedostatků věčných – Toynbeeho abstrahování od materiálních činitelů v dějinách a jeho paradoxní přesvědčení, že naše kultura má možnost přežít, ačkoliv dosud všechny kultury prošly dobou svého vzniku, rozletu, zrání a zániku. Je to přesvědčení založené v podstatě na náboženské víře. Podobně nachází východisko z krizí názorů o smyslu civilisace a dějin v křesťanství a přímo v katolicismu Christopher Dawson (1889–1970). Z katolického myšlení vychází i Henri-Irénée Marrou (1904–1977), jenž napsal vedle prací o myšlení pozdního starověku teoretickou studii *De la connaissance historique* (1954).

Tam, kde sjednocující idea chybí, vznikají přehledy méně osobité, i když věcnější. Jacques Pirenne (1891–1972) napsal cyklus *Les grands courants de l'histoire universelle* (1944–1956). Filosofickou, ze sociologie vycházející koncepci universálních dějin načrtl Alfred Weber (1868–1958) už v předválečném díle *Kulturgeschichte als Kultursoziologie* (1935) a domyslíl ji ke skepsi po válce v knihách *Abschied von der bisherigen Geschichte* (1946)<sup>2</sup> a *Der dritte oder der vierte Mensch* (1953).<sup>3</sup> Z německé hegelovské tradice stále vychází Karl Löwith (1897–1973). Spolutvůrce německého existencialismu Karl Jaspers (1883–1969) nastínil v knize *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte* (1948) osnovu duchového vývoje lidstva na jeho rozhodujících křižovatkách. Podobný typ filosofování o dějinách dožíval nejdéle v Německu, respektive ve Spojených státech, kde byl spojen s činností německých emigrantů; ti ovlivňovali americké dějepisce tví jeho orientací nejen k duchovědným tématům, ale také k státní historii. Vliv německé filosofie dějin byl patrný i ve Francii. Zprostředkovával ho nejvíce Raymond Aron (1905–1983). Hlavní dílo vykonal už před válkou knihou

1 Autorizovaný výtah z prvních deseti svazků pořídil David Churchill Somervell (1885–1965); první díl (svazky I–VI) vyšel roku 1946, druhý (svazky VII–X) pak v roce 1957 a souborně byly publikovány v letech 1960. V češtině je k dispozici kniha T o y n b e e , Arnold J.: *Studium dějin. Úvod*. Praha 1995.

2 Podtitul *Überwindung des Nihilismus?*

3 Podtitul *Vom Sinn des geschichtlichen Daseins*.

*Introduction à la philosophie de l'histoire* (1938);<sup>4</sup> jeho obrat k studiím ryze filosofickým a politologickým je dalším svědectvím o poklesu kursu tradiční filosofie dějin. Její vývoj od sklonku 19. století naznačil Igor Semjonovič Kon (1928–2011) ve spise *Философский идеализм и кризис буржуазной исторической мысли* (1959).<sup>5</sup>

Zatímco v poválečné době kvantum i význam produkce z oboru tradiční filosofie dějin klesaly, stala se významným oborem teorie dějepi-sectví analýza metod historického poznání. Svůj počátek měla v pracích ze sociologie vědění a v úvahách logiků, kteří podrobili výroky historické vědy rozboru ne z hlediska korektnosti reprodukce historických faktů daných v pramenech, ale z hlediska logické struktury a sémantické obsažnosti jejich výpovědí. Nejvíce bylo v této věci vykonáno v anglosaských zemích, ve východoevropských zemích pak v Polsku, kde působila významná tradice polské logiky; v Sovětském svazu měla průkopnický význam práce Borise Andrejeviče Grušina (1929–2007) *Очерки логики исторического исследования* (1961).<sup>6</sup> Časopiseckým orgánem aspoň zčásti soustřeďujícím toto teoretické myšlení o historii je revue *Theory and History* (1960). K jeho nejznámějším představitelům patří Ludwig von Mises (1881–1973), Carl Gustav Hempel (1905–1997), Wiliam Dray (1921–2009), Patrick Lancaster Gardiner (1922–1997), Maurice Mandelbaum (1908–1987) a Isaiah Berlin (1909–1997). Důsledkem podobných prací je upevnění přesvědčení, že historické poznání není jen dílem techniky práce s historickými prameny, ale také výsledkem složitých myšlenkových pochodů, že tedy hlavní filosofickou disciplínou zakládající filosofii dějin není metafysika, ale noetika s logikou. Nedostatkem těchto studií je jejich izolovanost od vlastní historické praxe. Jejich autoři často nevycházejí při rekonstrukci podstaty historického poznání z analýzy jeho výsledků a forem, ale z abstraktního modelu. Proto je vliv těchto teorií na historiografickou produkci zatím málo zřetelný.

To se týká i filosofického směru, který k historickému poznání zaujal nejpromyšlenější stanovisko. Hlavním jeho zástupcem, totiž novopositivismu, je Karl Raimund Popper (1902–1994).<sup>7</sup> Vedle obecné teorie vědeckého poznání se zabýval historickým myšlením v úvaze *The Poverty of Historicism* (1957).<sup>8</sup> Novopositivismus v jeho pojetí neznamená návrat k faktografické historiografii. Je kritikou přesvědčení o zákonitosti a řádu

4 Podtitul *Essai sur les limites de l'objectivité historique*.

5 Podtitul *Критические очерки философии истории эпохи империализма*. Česky K o n , Igor S.: *Kritický nástín filosofie dějin 20. století*. Praha 1963. V uvedené české verzi je poznamenáno, že je překladem knihy *Критический очерк философии истории 20. века*, a tento název uvedl i Jaroslav Marek ve svém původním textu.

6 Podtitul *Процесс развития и проблемы его науч. воспроизведения*.

7 Karl Raimund Popper se vůči představitelům klasického novopositivismu spíše vyhroňoval a o svém přístupu hovořil jako o kritickém racionalismu.

8 Myšlenka sepsat pojednání na dané téma se však u autora zrodila již krátce po první světové válce. Česky P o p p e r , Karl R.: *Bída historicismu*. Praha 1994.

vládnoucích v dějinách, které je podle novopositivismu neslučitelné s logickou interpretací historických poznatků. Že jde mezi jiným o polemiku proti marxismu, ukázal Popper ve filosofickohistorické skice *The Open Society and Its Enemies* (1945).<sup>9</sup>

Přestože filosofické teorie neobrátily vývoj historiografie zásadně novým směrem, ovlivnily jej jedním společným rysem. Takřka všechny koncepce a směry, které sahaly svými kořeny do předválečné doby, prodělávaly a prodělávají fázi velké revise a přestavby. Přizpůsobují se novým poměrům, zbavují se jednostranností svých starých hledisek a vyrovnávají se bez zásadního negativismu se soustavami protikladnými. Tato revise metodologických základů byla součástí poválečného přehodnocování historie vůbec a vytvářela předpoklady pro nový vývoj historické vědy, jehož další směr lze zatím jenom odhadovat.

Změny se nevyhnuly ani historiografii, jejíž teoretické základy byly nejstabilnější, marxistickému dějepisectví v Sovětském svazu a východoevropských zemích, kde se stal po krátkém mezidobí paralelního vývoje marxistické a nemarxistické historiografie marxismus oficiální a závaznou ideologií společenských věd. Ve většině těchto východoevropských zemí neznamenal primát marxismu takový přerыв v kontinuitě historického bádání jako v porevolučním Sovětském svazu. Vztah k předválečné a předmarxistické tradici historické vědy byl odstíněný. Nejdramatičtější byl v Německé demokratické republice, jejímž historikům připadl úkol radikálního přehodnocení dosavadního obrazu německých dějin i zásad německé historiografie. Právě náročnost této polemiky a tohoto přehodnocení způsobily, že východoněmecké dějepisectví získávalo osobitý profil na základě bádání motivovaného jen vědeckým zájmem poměrně pozdě. Po této stránce představovala opačný příklad historiografie polská, ve které se přínos marxismu organicky spojoval s výsledky předválečné vědy. Méně nápadný byl v medievistice, kterou reprezentuje nejlépe Gerard Labuda (1916–2010) svými precizními pracemi z dějin západních Slovanů v raném a vrcholném středověku *Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny zachodniej* (1960–1975). Hospodářské dějiny Evropy v raném novověku byly východiskem prací Mariana Małowista (1909–1988) a s novými metodickými hledisky studoval ekonomický vývoj 18. a 19. století Witold Kuła (1916–1986). Zájem polské historiografie o teoretické problémy dokumentují práce Mariana Henryka Serejského (1897–1975) věnované dějinám historiografie.

V starších dějinách mimoevropských národů si udržovaly pevnou hodnotu práce sovětských historiků, jak egyptologa Vasilije Vasiljeviče Struveho (1889–1965), završujícího své životní dílo přehledem *История древнего Востока* (1941), tak Sergeje Pavloviče Tolstova (1907–1976),

9 Česky P o p p e r , Karl R.: *Otevřená společnost a její nepřátelé I–II*. Praha 1994.

badatele v dějinách Střední Asie. Proměnam v ideologické situaci podléhala méně i sovětská archeologie spolupracující těsně s historií a využívající nálezového materiálu hmotné kultury k rekonstrukci sociálně-ekonomické základny prehistorické společnosti. Počátky ruských dějin byly nově osvětleny na základě výzkumů a děl Borise Alexandroviče Rybakova (1908–2001), shrnujícího výsledky bádání svého i cizího do kompendií *Ремесло древней Руси* (1948) a *Древняя Русь* (1963).<sup>10</sup> Na poznatky historické archeologie plynule navázala díla medievistů už proto, že byla silně soustředěna na problémy ekonomického a sociálního vývoje za feudalismu. Michail Nikolajevič Tichomirov (1893–1965) reprezentoval tento proud bádání svými díly objímajícími širokou časovou periodu – *Древнерусские города* (1946), *Россия в XVI столетии* (1962). Nejjobecnějším přínosem prací sovětské medievistiky bylo jednak důsledné začlenění analýzy a líčení sociálního a hospodářského bytu středověké společnosti do celkového obrazu ruského feudalismu, jednak snesení důkazů k podpoře teze, že společenský, ekonomický, kulturní a politický vývoj šel na Rusi analogickými cestami jako na evropském Západě a že historické hodnoty v ruských dějinách jsou rovnocenné s kulturním dědictvím ostatní Evropy.

Srovnávací materiál pro to nechyběl, protože sovětská medievistika navazovala i na tradici ruských historiků zabývajících se západoevropskými tématy. Přední postavení v tom zaujímal Jevgenij Alexejevič Kosminskij (1886–1959), autor monografie *Исследования по аграрной истории Англии XIII века* (1947), organisátor i spoluautor syntetických děl, se kterými sovětská historiografie vystupovala před veřejnost. Největšími takovými podniky byla *Всемирная история* (1955–1965)<sup>11</sup> a *История дипломатии* (1941–1945),<sup>12</sup> redigovaná Vladimírem Petrovičem Potěmkinem (1878–1946).

Hlavním problémem a námětem studií historiků pozdního feudalismu, raného novověku, byl vznik a vývoj nevolnictví, lidová povstání a absolutní monarchie. Námětové, metodické a názorové rozpětí, které při zpracování těchto témat existuje v sovětském dějepisectví, ukazuje na jedné straně práce Ivana Ivanoviče Smirnova (1909–1965) *Восстание Болотникова* (1949)<sup>13</sup> a na druhé straně monografie *Народные восстания во Франции перед Фрондой* (1948)<sup>14</sup> od Borise Fedoroviče Poršněva (1905–1972). Ta ovlivnila i bádání ve Francii a byla důkazem o možnosti pracovních vztahů mezi historiografiemi různého ideologického zaměření. Zvlášť se to týká studia ekonomické historie, při němž vznikala přehledná a syntetická

10 Podtitul *Сказания. Былины. Летописи*.

11 Podtitul *В 10-ти томах*. Hlavním redaktorem byl Jevgenij Michajlovič Žukov (1907–1980). Projekt pokračoval, navzdory podtitulu, svazky XI–XIII až do roku 1983. Česky Ž u k o v, Jevgenij M. (ed.): *Dějiny světa I–X*. Praha 1958–1968.

12 Česky P o t ě m k i n, Vladimír P. (ed.): *Dějiny diplomacie I–III*. Praha 1947–1948.

13 Podtitul *1606–1607*.

14 Podtitul *1623–1648*.



díla, jako *История черной металлургии в СССР* (1954) Stanislava Gustavoviče Strumilina (1887–1967) a *История народного хозяйства СССР* (1939–1948) Petra Ivanoviče Ljaščěnka (1876–1955). Speciální monografie uvádějí do historického studia těchto faktů nové metody, jako například práce Viktora Korneljeviče Jacunského (1893–1966),<sup>15</sup> a využívají poznání ekonomických skutečností k výkladu politického vývoje, jak je tomu v pracích Arkadije Lavroviče Sidorova (1900–1966). Politické a ideové dějiny 19. století zpracovává Milica Vasiljevna Něčkina (1901–1985), nejcelistvěji v syntéze *Движение декабристов* (1955); historičkou ruského dělnického hnutí byla Anna Michajlovna Pankratova (1897–1957). Dějinám sovětského státu a sovětské společnosti jsou věnována většinou kolektivní díla a sborníkové práce. Souhrnné výklady jsou možné pro dílčí úseky, jak ukázala práce Nikolaje Leonidoviče Rubinštejna (1902–1952) *Внешняя политика Советского государства в 1921–25 гг.* (1953).

V historiografii nových a nejnovějších dějin bylo nejzřetelnější úsilí sovětských historiků překonat stíny pozitivních vlastností svého teoretického pojetí, totiž nezaměňovat syntetické zpracování velkých témat za mechanické přiřazování jednotlivých disparátních analýz, nenahrazovat výklad zákonitostí dějin parafrází pouček politické ekonomie, nepřeexponovat společenskou angažovanost historiografie v její podřízenost mimovědeckým tezím a nekompensovat prioritu studia novověkých dějin zanedbáváním starších období.

To byly nedostatky, které neplynuly z teoretických předpokladů marxistické historiografie, ale z její institucionalisace, a jejichž překonávání bylo zahájeno ve druhé polovině padesátých let. Neprovázely vývoj marxistického dějepisectví v nesocialistických zemích, kde bylo vystaveno ostrému konkurenčnímu tlaku a kde obstálo zásluhou schopností svých stoupenců. V Itálii, kde marxistickému historickému myšlení připravovala půdu hegelovská filosofická tradice, se jeho působení po válce projevvalo u mladších teoretiků. Ve Francii nacházely prvky marxistické teorie dějin styčné body s koncepcemi směru *Annales*, jehož někteří stoupeni přicházeli marxismu daleko vstříc. To platí i o Pierru Vilarovi (1906–2003), vyšetřujícím v monografii *La Catalogne dans l'Espagne moderne* (1962) vztah mezi základními danostmi a dlouhodobými procesy ekonomickými a mezi vytvořením národních společností. Marxistické ideologické teze byly víc východiskem Alberta Soboula (1914–1982), soustředěného na analytické studium dosud opomíjených sociálních dějin Francouzské revoluce – *Les*

---

15 Je možné, že Jaroslav Marek měl na mysli stať Я ц у н с к и й , Виктор К.: *К проблеме взаимодействия производительных сил и производственных отношений*. Вопросы истории, 1952, № 12, s. 48–70. Viz též Я а с у н с к и й , Виктор К.: *La révolution industrielle en Russie*. Cahiers du Monde Russe 3, 1961, s. 299–312.

*sans-culottes parisiens en l'an II* (1958)<sup>16</sup> – i na její syntetické vylčení – *Précis d'histoire de la Révolution française* (1962).<sup>17</sup>

Holandský historik Jan Marius Romein (1893–1962) pokračoval v huizingovské tradici kulturněhistorické esejistiky – *Erflaters van onze beschaving* (1947).<sup>18</sup> Postoupil za ni v marxisticky pojaté syntéze nizozemských dějin *De lage landen bijde zee* (1934, nová verze 1949).<sup>19</sup> Negativní stanovisko zaujímal k oficiálnímu marxismu druhý nejvýznamnější nizozemský historik Pieter Geyl (1887–1966). Ve svých esejistických úvahách, například *Use and Abuse of History* (1955) a *Debates with Historians* (1955), byl kritikem politické, státní a ideové historie. V souladu s tím je jeho hlavní myšlenka o nizozemských dějinách jako historii nizozemsky mluvícího lidu v Holandsku a v severní Belgii uskutečněná v díle *Geschiedenis van de Nederlandse stam* (1930–1959).

Nejsilněji se uplatnil vliv marxismu u historiků britských. Prostřednictvím dějepisců, kteří se k němu dočasně nebo trvale hlásili a hlásí, ovlivnil studium všech hlavních etap britských dějin. Rodney Howard Hilton (1916–2002) analysoval lidová hnutí pozdního středověku, při čemž se metodologicky neustále vzdaloval od pojetí své práce *The English Rising of 1381* (1950; s Hymanem Faganem).<sup>20</sup> Christopher Hill (1912–2003) interpretuje problém anglické revoluce, zvláště vztah státní a náboženské ideologie k sociálním hnutím 17. století, z nejširšího nadhledu v knihách *Economic Problems of the Church* (1956) a *Intellectual Origins of the English Revolution* (1965). Erik John Ernest Hobsbawm (1917–2012) vyšel ze studia ekonomických trendů 17. a 18. století i průmyslové revoluce a shrnul svoje názory synteticky v díle *The Age of Revolution* (1962).<sup>21</sup> Hillovy interpretace vztahu reformace, revoluce a kapitalismu navazovaly na tradiční téma historiografie 19. století, k jehož zpracování přispěl Richard Henry Tawney (1880–1962) známou prací *Religion and the Rise of Capitalism* (1926). Polemikou s marxistickým pojetím anglické revoluce jsou stanoviska Hugh Redwera Trevera-Ropera (1914–2003), který shrnul výsledky svého studia osobností a sociálních vrstev alžbětinské a tudorovské Anglie do knihy *Religion, the Reformation and Social Change* (1967).<sup>22</sup> Nejznámější z jeho prací věnovaných současným dějinám je virtuosně napsaná mono-

16 Podtitul *Mouvement populaire et gouvernement révolutionnaire (2 juin 1793 – 9 thermidor an II)*. Česky S o b o u l, Albert: *Pařížští sansculoti. Z dějin Velké francouzské revoluce*. Praha 1962.

17 Slovensky S o b o u l, Albert: *Prehľad dejín Francúzskej revolúcie*. Bratislava 1963.

18 Podtitul *Nederlandse gestalten uit zes eeuwen*.

19 Podtitul *Geïllustreerde Geschiedenis van het Nederlandsche Volk van Duinkerken tot Delfzijl*.

20 Česky H i l t o n, Rodney H. – F a g a n, Hyman: *Anglické povstání roku 1381*. Praha 1952.

21 Podtitul *Europe from 1789 to 1848*.

22 Podtitul *And Other Essays*.

grafie *The Last Days of Hitler* (1947).<sup>23</sup> Látkově se s Trevorem-Roperem stýká Alfred Leslie Rowse (1903–1997), vypravěč klasických životopisů a autor syntézy *The Elizabethan Age*, tvořené díly *The England of Elizabeth* (1950) a *The Expansion of Elizabethan England* (1955).<sup>24</sup>

Marxistická historiografie určuje většinou cesty tomu historickému bádání, jehož předmětem bylo nejdříve studium ruských a sovětských dějin a nyní dějiny východní Evropy vůbec. Centra tohoto bádání jsou především v Německé spolkové republice a Spojených státech. Historické práce přecházejí plynule do studií politické vědy. V tendenci a hodnotě této produkce je široké rozpětí od nevědecké publicistiky po seriosní vědecká díla psaná s objektivním přístupem. Odmítavým postojem k východoevropské politické skutečnosti se vyznačují v Anglii práce Hugh Setona-Watsona (1916–1984), z nichž nejvěcnější je *Eastern Europe between the Wars 1918–1941* (1945). U Edwarda Halletta Carr (1892–1982), badatele v dějinách meziválečné doby přemýšlejícího teoreticky o povaze historie, se objektivita mění v pochopení a respekt ve velkém díle *History of Soviet Russia* (1950–1978). To platí i o tematicky náročnějším a ne vždy přesném díle Rogera Portala (1906–1994) *Les Slaves* (1965).<sup>25</sup> V německé oblasti napsal nejvěcnější a nejspolehlivější přehled ruských dějin s názvem *Russische Geschichte* (1962) Günther Stökl (1916–1998). Georg von Rauch (1904–1991) předložil značně tendenčnější knihu *Geschichte des bolschewistischen Russlands* (1955).

Možnosti metodického ovlivňování nemarxistického dějepisceví marxismem jsou největší v hospodářských a sociálních dějinách. V nich pokračovalo tradiční metodické zaměření, ovšem při stále se rozšiřující a prohlubující erudici a při zjemňování dílčích badatelských postupů. Představitelem této orientace, sahající ke Georgu von Belowovi, byl Friedrich Lütge (1901–1968). Podal objevené rozborů feudálního velkostatku a struktury středověkých agrárních hospodářských jednotek vůbec. Tresť svých názorů shrnul v syntéze *Deutsche Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* (1952). Do této linie solidní a metodicky tradiční hospodářské historie patří Harold Underwood Faulkner (1890–1968), jenž se po několikerém zpracování syntézy amerických dějin na sociálně-ekonomické základně – *American Economic History* (1924) a *American Political and Social History* (1927) – podílel významně na obsáhlých kolektivních dílech, jimiž se vykazovalo americké poválečné dějepisceví: *The Economic History of the United States* (1945–1962) a *A History of American Life* (1927–1948), kterou redigovali Dixon Ryan Fox (1887–1945) a Arthur Meier Schlesinger starší

23 Česky nejnověji T r e v o r - R o p e r , Hugh R.: *Poslední dny Adolfa Hitlera*. Praha 1995.

24 Na počátku sedmdesátých let byla trilogie zkompletována dílem *The Elizabethan Renaissance I–II* (1971–1972).

25 Podtitul *Peuples et Nations*.

(1888–1965). V dílech Arthura Meiera Schlesingera mladšího (1917–2007) věnovaných osobnostem amerických dějin – *The Age of Jackson* (1945), *The Age of Roosevelt* (1957–1960)<sup>26</sup> a *A Thousand Days* (1965)<sup>27</sup> – se ukazuje vliv vyprávěcí a personalistické historiografie tradičního zaměření.

Vůdčí osobností italské hospodářské historie je Armando Sapori (1892–1976), jehož vliv zasahuje i mimo Itálii, podobně jako práce historika-politika Amintora Fanfanioho (1908–1999). Sapori se zabýval speciálně dějinami středověkého obchodu, a to jednak v jemných analýzách – *Studi di storia economica medievale* (1940) –, jednak v zdařilé syntéze *Le Marchand Italien au Moyen Age* (1952). Za spolupráce starších i mladších historiků různé orientace vzniklo velké encyklopedické dílo *The Cambridge Economic History of Europe from the Decline of the Roman Empire* (1941–1969). Organizační úkoly při tom připadají Michaelu Moisseyi Postanovi (1898–1981), autorovi podnětných prací z oboru historické demografie a vývoje výrobních technik. S Herrmanem Kellenbenzem (1913–1990) patří k čelným představitelům německé hospodářské historie Wilhelm Abel (1904–1985). V jeho pracích věnovaných agrárním a sídelním dějinám v souvislosti s vývojem demografickým – hlavní jsou *Wüstungen des ausgehenden Mittelalter* (1943) a *Geschichte der deutschen Landwirtschaft vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert* (1962) – se už projevuje tendence udávající tón novějším směrům v hospodářské historii.

Především je to její preferování na úkor jí doprovázející historie sociální a za druhé zásadní změna metodického východiska. Zatímco – zhruba řečeno – starší bádání vycházelo z poznání jednotlivých skutečností hospodářského a sociálního vývoje a uvádělo je v souvislosti tak, aby z nich rekonstruovalo obraz sociálně-ekonomické skutečnosti v příslušné době, koncentruje se nové bádání na kvantifikující, tj. statistickou a v posledních důsledcích matematicující, analýzu homogenních faktů, jež se vyskytují v sériích a jejichž frekvenci je možno sledovat v dlouhých obdobích. Z analýz těchto souvislých řad stejnorodých faktů, jež jsou co nejméně determinovány vůlí a smýšlením individua, vycházejí historikové k odhadům průběhu a intensity základních proudů společenského vývoje. Takové fakty hromadné frekvence, při jejichž interpretaci lze konečně uskutečnit pozitivistické představy o zavedení exaktních metod do historického studia, poskytuje zejména vývoj populační a demografický vůbec, vývoj cen a mezd a měnových relací. Práce, které jsou těmto rozborům věnovány, imponují nesmírnou namáhavostí postupů a přesvědčují strohou výmluvností číselných údajů. Obvyčejně však v nich chybí přesvědčující výklad spojnic, které existují mezi numericky vyjádřenými předpoklady společenského bytí a mezi

26 Jde o třídílnou monografii, jejíž první díl nese název *The Crisis of the Old Order, 1919–1933* (1957), druhý *The Coming of the New Deal, 1933–1935* (1958) a třetí *The Politics of Upheaval, 1935–1936* (1960).

27 Podtitul *John F. Kennedy in the White House*.

konkrétní existenci člověka žijícího nepochybně ještě i v jiných dimensích než jen ve výrobě a spotřebě hmotných statků. Metodická vynalézavost, udivující heuristika, exaktnost postupů a zároveň malý zřetel k celistvosti historické skutečnosti a jednajícimu individuu charakterisují tedy práce tohoto zaměření současně. Jejich posledním vyústěním je tzv. historie kvantitativní, měnící se snadno v obor politické ekonomie.

Náběhy k tomuto pojmání jsou obsaženy u Johna Ulrica Nefa (1899–1988), autora studie *Industry and Government in France and England, 1540–1640* (1957) a zásadní úvahy *War and Human Progress* (1950).<sup>28</sup> Hlavním objektem studia kvantifikující hospodářské historie byly dějiny novověku. Jejich prameny poskytují totiž už celé komplexy zpracovatelných údajů, jejichž kvantum však ještě neznemožňuje jejich globální zvládnutí. To znamená, že se bádání soustřeďovalo na období raného kapitalismu, průmyslové revoluce a počátků industriální společnosti. Earl Jefferson Hamilton (1899–1989) započal s výzkumem cenových poměrů už před válkou a svým zpracováním vývoje ve Španělsku v 16. století ovlivnil poválečné bádání o problému cenové revoluce. Tento námět dával výjimečnou možnost sledovat závislost společenských a politických akcí na dlouhodobých ekonomických trendech. Determinující význam cenové revoluce pro sociální a politický vývoj Evropy i zámoří v 16. a 17. století postupně odhalovalo další bádání. Hamilton shrnul závěry svých pracných analýz nejkompaktněji ve svazku *El florecimiento del capitalismo y otros ensayos de historia economica* (1948). Na studium dějin zemědělské výroby aplikoval kvantitativní metody Bernard Hendrik Slicher van Bath (1910–2004) a zčásti své závěry vtělil do moderní syntézy *De agrarische geschiedenis van West-Europa 500–1850* (1960).

K plodnému styku hospodářské historie s matematikou, která se sama pronikavě vyvíjela v samostatnou disciplínu se silným aspektem historicko-ekonomickým, dochází v pracích věnovaných vývoji cen a peněz i peněžnictví. V dílech například Carla Marii Cipolly (1922–2000) – nejkompaktnější je kniha *Money, Prices and Civilizations in the Mediterranean World* (1956)<sup>29</sup> – a Franka C. Spoonera (\* 1924), jenž vydal náročný spis *L'économie mondiale et les frappes monétaires en France, 1493–1680* (1956), je obsažen názor, že změny v hodnotě peněz a cenové výkyvy jsou základem faktorem ekonomického vývoje – nebo aspoň jeho nejpřesnějším symptomem. Nespornou předností takto zaměřeného bádání byla relativní objektivnost badatelských postupů, a tím i srovnatelnost výsledků rozborů prováděných různými badateli na různých teritoriích. Tak byla dána možnost široké mezinárodní spolupráce historiků a formulování poznatků o ekonomickém vývoji opravdu evropském. Slabostí byl zřejmý sklon

28 Podtitul *An Essay on the Rise of the Industrial Society*.

29 Podtitul *Fifth to Seventeenth Century*.

ekonomických historiků nejen chápat svůj obor jako historickou disciplínu uvnitř historie vůbec, ale přejít do opačné krajnosti, než která vyvolala vznik hospodářských a sociálních dějin. Proti překonané hrozbě historie jen politických faktů, naprosto nevnímající hmotnou základnu historie, vynořuje se nebezpečí historie pomíjející individuální fakty a události.

Tato tendence k zanedbávání dějin politických, diplomatických, správních, právních a vůbec těch, jejichž osnovou jsou jedinečné fakty spojené s individualizovanými lidmi, místy a daty, je zjevná i v poválečné praxi směru *Annales*, který kdysi vystoupil s programem celé, syntetické, živé historie. Jeho časopisecký orgán přijal po několikeré změně jméno *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations*.<sup>30</sup> Podstata programu byla vědomě nebo nevědomky v zásadě přijata ve francouzské historiografii a našla ohlas v cizině – v Itálii, u některých anglických historiků, v Latinské Americe, v Polsku. Tento program postupně uskutečňují přímí žáci zakladatelské generace i žáci poválečných hlavních reprezentantů směru. Těmi jsou vedle Georgese Friedmanna (1902–1977), směřujícího především k filosofii a sociologii, Charles Morazé (1913–2003) a Fernand Braudel (1902–1985). Morazé koncentroval svoje názory na historii, která je historií velkých nadosobních proudů civilizačního vývoje neseného souhrou ekonomiky, společenských hnutí a myšlení, v syntéze dějin 19. století *Les bourgeois conquérants* (1957).<sup>31</sup> K stále abstraktnějšímu pojetí historického poznání jde v knize *La logique de l'histoire* (1967). Fernand Braudel vydal práci, ve které byl program všestranného historického pohledu na minulost uskutečněn nejsoustavněji – *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (1949, rozšířené vydání 1966). V ní a v teoretických rozpravách nastínil systém, podle něhož má historik vystihnout totalitu historické skutečnosti. Jeho základem je rozlišení historických skutečností různého řádu – trvalých faktorů v dějinách, dále struktur, jimiž jsou útvary a proudy sociální, hospodářské a myšlenkové, potom konjunktur jako změn v hromadných, sériových faktech a nakonec individualizovaných událostí podmíněných předchozími. Každý z těchto řádů skutečnosti má jiný čas trvání a ve svých vztazích tvoří historickou totalitu. V praxi – i Braudelově – dochází ovšem k tomu, že událostní dějiny jsou redukovány na pouhý zanedbatelný doprovod historie kvantifikovatelných faktů a že historie je především historií rámců, ve kterých je jednotlivý člověk zasazen. Dokládá to i Braudelova kniha *Civilisation matérielle et capitalisme* (1967).<sup>32</sup>

30 V současnosti zní podtitul časopisu *Histoire, Sciences Sociales*.

31 Podtitul *Le XIX<sup>e</sup> siècle*.

32 Podtitul *XV<sup>e</sup>–XVIII<sup>e</sup> siècle*. Jde pouze o první díl. Všechny tři svazky (s podtituly *Les structures du quotidien, le possible et l'impossible, Les jeux de l'échange a Le temps du monde*) byly souborně vydány teprve roku 1979, a to pod názvem *Civilisation matérielle, économie et capitalisme. XV<sup>e</sup>–XVIII<sup>e</sup> siècle*.

Podobně metodicky jsou orientovány velké práce mladších historiků – Pierra Chaunuho (1923–2009), Fredérica Maura (1921–2001), Pierra Gouberta (1915–2012), Reného Baehrela (1904–1993), Jeana Meyera (\* 1924) a Emmanuela Le Roy Ladurieho (\* 1929). V zásadě jsou to o statistiku opřené analýzy dlouhých cyklů produkčních, populačních, klimatických, cenových a vyšetřování jejich vzájemných vztahů. Vztahy těchto determinant k dějinám individuálního člověka jsou však obvykle naznačeny mnohem všeobecněji, nejsou-li ponechány mimo zorný úhel historikova pohledu. Při takovém metodickém zaměření trpí především dějiny politické a dějiny myšlení. Až v posledních letech se věnuje pozornost i historickým faktům z oblasti kultury. I při tom převládá kvantifikující hledisko, protože metodickou základnou těchto dějin kultury je sociální psychologie a vlastním objektem bádání tzv. mentalita jako kolektivní a skupinový substrát, ze kterého vyrůstají individuální kvality a hodnoty, samy těmito zevšeobecnujícími metodami nepostižitelné. Z této tendence, představované například Françoisem Furetem (1927–1997), se vymaňuje nejprůbojnější badatel v dějinách mentality, Robert Mandrou (1921–1984). Respektuje ze všech nejvíc jak obecný základ kulturních hodnot, tak jejich individuální vlastnosti, jak to ukazuje práce *Introduction à la France moderne* (1961)<sup>33</sup> a zvláště *Magistrats et sorciers en France au XVII<sup>e</sup> siècle* (1968).<sup>34</sup>

Přibližně analogické postavení jako směr Annales má v anglické historiografii Lewis Bernstein Namier (1888–1960). Vyhnul se jednostranné sociologisaci a ekonomisaci historie a dovedl dát výkladu politiky a ideologie přiměřené proporce v tom rámci, který jim vymezuje vývoj společenských struktur. Dokázal to v knize *1848* (1944)<sup>35</sup> a ve studiích o přípravách druhé světové války – *Diplomatic Prelude, 1938–1939* (1948) a *Europa in Decay* (1950).<sup>36</sup>

Rostoucí vliv kvantifikující ekonomické historie a s ní se stýkající praxe směru Annales kvalifikoval tradiční historiografii událostní a politickou takřka na nevědecké vyprávění bezvýznamných kuriosit. Důmyslným obráncem se jí stal Gerhard Ritter (1888–1967). Historik universálního zaměření publikoval v novorankovské tradici formálně dokonale a pronikavé studie o středověkém a renesančním, zejména politickém myšlení a o německých politických a ideových dějinách od 16. do 19. století. Jeho největší předválečnou prací je *Stein* (1931).<sup>37</sup> Vztahem politické praxe a státní moci k ideovým hodnotám a mravním normám se zabýval s novou intenzitou po válce, kdy ho zaměstnával historický výklad osudu Německa v Evropě a otázka, nakolik je německý pád důsledným závěrem německých

33 Podtitul *1500–1640. Essai de psychologie historique.*

34 Podtitul *Une analyse de psychologie historique.*

35 Podtitul *The Revolution of the Intellectuals.*

36 Podtitul *A Study in Disintegration, 1936–1940.*

37 Podtitul *Eine politische Biographie.*

myšlenkových a státních tradic. Poslední formulaci jeho názorů obsahuje dílo *Staatskunst und Kriegshandwerk* (1954–1968).<sup>38</sup> Po válce vystoupil na obranu výchovného a vzdělávacího poslání historie. Žádal, aby nepřestala být rekonstrukcí skutků svobodného individua, projevujících se nejlépe v politických dějinách, do kterých se promítají všechny historie jiné. Namítal proti sociologisujícím koncepcím historie, že zanedbávají přesné historické fakty a že svým absolutisováním determinujících historických faktorů eliminují motiv odpovědnosti a volby i etiky, a to nejdříve z dějin a potom z myšlení člověka, který o historii přemýšlí. Postřehl jasně, že se s převahou těchto tendencí historie mění v popis a charakteristiku situací, stavů a poměrů a s vyprávěním z ní mizí i dynamika a dramaticnost postřehnutelné v rozměrech individuálního lidského života.

Ritterovo zdůrazňování mravní odpovědnosti historiografie souviselo s radikálním přehodnocováním německých historických tradic po válce a s jejich přizpůsobováním nové situaci. Německá historie i historiografie byla revidována v Německé spolkové republice především ve smyslu důkazu, že období 1933–1945 bylo porušením normálního vývoje. Přitom německá historiografie získávala na výjimečnosti i na přitažlivosti s tím, jak v západní Evropě a ve Spojených státech nabývaly převahy směry generalisující. Kritické reflexe nad německými dějinami psal Ludwig Dehio (1888–1963); Hans Rothfels (1891–1976) zahájil studium a rehabilitaci německé opozice knihou *The German Opposition to Hitler* (1948)<sup>39</sup> a má značný vliv jako organizátor studia nejnovějších dějin. Je i významným vychovatelem mladších německých historiků, snažících se i o uchování tradic německé historiografie, o její sblížení s proudy západoevropského politického myšlení i o spojení s poválečným politickým vývojem západního Německa. S tím se prolíná spíše konservativní a nacionalistické smýšlení vůdčích historiků střední generace, Waltera Hubatsche (1915–1984) a Karla Dietricha Erdmanna (1910–1990), jejichž politická angažovanost tvoří kus programu historické vědy. U Heinricha Heimpela (1910–1988), historika, který vyšel i z hledisek sociální historie a nebyl vázán na politicky relevantní látku současných dějin a jenž se živě zabývá úvahami o povaze historické vědy, je zřetelná snaha o syntetizování protikladných ideových a metodických vlivů, jimž je vystaveno německé poválečné dějepisectví. Heimpela – jehož největší prací je kniha *Deutschland im späteren Mittelalter* (1957)<sup>40</sup> – to spojuje s mladší vědeckou generací, nastupující až po válce. I ti její zástupci, kteří mají nejbliž k tradiční historické metodě, jako medievista Walter Schlesinger (1908–1984), vstřebali podněty hospodářské a sociální historie.

38 Podtitul *Das Problem des „Militarismus“ in Deutschland*.

39 Podtitul *An appraisal*.

40 Jaroslav Marek měl možná vzhledem k datu původně uvedenému v závorce na mysli knihu *Deutsches Mittelalter* (1941).



Zásady politické a událostní historiografie určovaly stále praxi většiny historiků zejména při bádání o novověkých dějinách a soudobé historii. Přitom to nijak nesnižovalo hodnotu jejich prací. Nejnevědomějším zastáncem tohoto pojetí, uplatňujícího se zejména v diplomatických a státních dějinách, je Jacques Droz (1909–1998); napsal *Histoire diplomatique de 1648 à 1919* (1952) a v řadě monografií se zabývá ideovým a politickým vývojem Německa a jeho vztahu k sousedům v epoše buržoasních revolucí. Některé práce tohoto zaměření se staly mezníky vývoje poválečného dějepiscectví. Jedním z prvních bylo dílo Wernera Näfa (1894–1959) *Die Epochen der neueren Geschichte* (1945–1946).<sup>41</sup> Tento závěr rankovské tradice, zbavený jednostranně německé perspektivy a glorifikace moci, vyvolal živou diskusi o nosnosti kategorie státu v koncepci evropských dějin. Ve francouzské historiografii se ujali pokusu o celkové zvládnutí velkých témat a epoch nejdříve Maurice Baumont (1895–1981) v díle *La faillite de la paix* (1945) a po něm Henri Michel (1907–1986) v práci *La seconde guerre mondiale* (1968–1969).

Práce anglických protějšků této kontinentální linie politického dějepiscectví jsou příznačně těsným sepětím s politickým myšlením a aktuálními politickými problémy, takže jejich historické závěry jsou často součástí politických a diplomatických kontroversí. To platí o díle dvou nejtypičtějších osobností, Alana Johna Percivala Taylora (1906–1990), který završil svoje studia evropské politiky spisy *The Struggle for Mastery of Europe 1848–1918* (1954) a *From Sarajevo to Potsdam* (1966), i Gordona Alexandera Craiga (1913–2005), jenž se zabýval s odlišným akcentem tématem zpracovávaným Ritterem, a to v díle *The Politics of the Prussian Army 1640–1945* (1955). I úžeji zaměřená díla k současným dějinám, jako klasická biografie Alana Louise Charlese Bullocka (1914–2004) *Hitler* (1952),<sup>42</sup> ukazují angažovanost poválečné britské politické historiografie. Jí odpovídala i reakce na německé straně, totiž odpor proti jejím hodnotícím soudům a postupné metodické přizpůsobování.

Postupný přesun k současným dějinám charakterizuje i dílo typického představitele americké politické historiografie Samuela Eliota Morisona (1887–1976). Dějiny Nové Anglie se u něho staly východiskem k pracím o námořní historii raného novověku i současnosti, které dovršil cyklem *History of United States Naval Operations in World War II* (1947–1962); ukázal v něm možnost historiografie odborné zvládat látku takřka současnou z oblastí velmi speciálních. Oficiálnost a reprezentativnost Allana Nevinse (1890–1971) v americké historiografii je dána nejen jeho díly o americké občanské válce – *Ordeal of the Union* (1947–1971) a *The Emergence of Lincoln* (1950) –, ale i studii o osobnostech amerického průmyslu a o postavení

41 Podtitul *Staat und Staatgemeinschaft vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart*.

42 Podtitul *A Study in Tyranny*.

Spojených států ve světě, jako například knihou *The New Deal and World Affairs* (1950).<sup>43</sup> Henry Steele Commager (1902–1998) napsal s Morisonem standardní příručku amerických dějin *The Growth of the American Republic* (1930) a sám je autorem jedné ze dvou základních prací o americkém myšlenkovém vývoji *The American Mind* (1950);<sup>44</sup> druhou, s názvem *The Growth of American Thought* (1943), napsal Merle Curti (1897–1996).

Ve studiu duchovných dějin se projevuje v poválečné době synkretismus různých metodických postupů. Společný je odvrát od historického studia individuálních kulturních hodnot a snaha o vystižení základního názorového podloží, ze kterého vysoká kultura vyrůstá. Častým objektem bádání jsou kolektivní myšlenkové proudy a postoje působící v dlouhých časových vlnách a na velkých teritoriích. To platí o středověkém kacířství, jímž se zabývá Raffaello Morghen (1896–1983), středověkých politických představách a teoriích, jímž se věnoval Ernst Hartwig Kantorowicz (1895–1963) zvláště v díle *The King's Two Bodies* (1957),<sup>45</sup> o nacionalismu, jehož politické důsledky sleduje Robert Adolf Kann (1906–1981) a který analysoval historicky i systematicky z nejširšího možného záběru Hans Kohn (1891–1971), zvláště v dílech *The Idea of Nationalism* (1944)<sup>46</sup> a *The Age of Nationalism* (1962).<sup>47</sup> Ideové a kulturní dějiny se tak definitivně rozcházejí s antikvářským sběratelstvím faktů jen ilustrujících vlastní dějiny. Stávají se rozbořem a deskripcí trvalých a kolektivních fenoménů světa cítění a myšlení. Individualisované kulturní hodnoty ponechává historie výzkumu speciálních disciplín. Vzácnou výjimkou proto jsou díla pokračující v linii psychologicky fundované historie, jako monumentální *Jacob Burckhardt* (1947–1982)<sup>48</sup> Wernera Kaegiho (1901–1979), nejčistší biografie poválečného dějepiscectví.

Desetiletí konfliktů mezi generalisujícím, sociologicky orientovaným dějepiscectvím a individualisující historiografií vede v poválečné době k pokusům o novou syntézu a ke stírání původně nesmiřitelných protikladů. Brzy po válce byla zahájena éra vzájemného ovlivňování a adaptace podnětů přicházejících z opačné strany. Zvláště zřetelné a plodné bylo toto přizpůsobování u historiků blízkých událostní historiografii. Z promýšlení zásad vlastní praxe dospívají někteří z nich k závěrům týkajícím se historiografie vůbec. Opouštějí strnulé pozice myšlení charakterisovaného uzavřeným poznáním významu obecnin ekonomických, sociálních a ideových ve výkladu dějin. Toto hledání nových hledisek a neustálé rozšiřování obzorů spojuje Herberta Butterfielda (1900–1979), jenž je vedle esejistických

43 Podtitul *A Chronicle Of International Affairs, 1933–1945*.

44 Podtitul *An Interpretation of American Thought and Character since the 1880's*.

45 Podtitul *A Study in Medieval Political Theology*, Česky Kantorowicz, Ernst H.: *Dvě těla krále. Studie středověké politické teologie*. Praha 2014.

46 Podtitul *A Study in Its Origins and Background*.

47 Podtitul *The First Era of Global History*.

48 Podtitul *Eine Biographie*.

úvah o historii a historiografii autorem díla *The Origins of Modern Science, 1300–1800* (1949), s Geoffreyem Barracloughem (1908–1984), jdoucím od studia německých středověkých dějin k problémům současnosti, jimž je věnována kniha *An Introduction to Contemporary History* (1964). Podobné zásadní pokusy o novou orientaci německé historiografie, které podnikli Golo Mann (1909–1994) a Fritz Fischer (1908–1999), autor diskutovaného díla *Griff nach der Weltmacht* (1961),<sup>49</sup> se pro radikálnost svého odvratu od tradic metody a hodnotících hledisek německé historiografie octly v izolaci a ovlivňovaly vývoj německého dějepiscectví jen nepřímo. Naopak došlo k umírněné recepci nových postupů v díle předního představitele diplomatické historie ve Francii, Pierra Renouvina (1893–1974). Znalec zejména historie první světové války ukázal pružné a otevřené pojetí politických dějin jako autor a redaktor syntézy *Histoire des relations internationales* (1953–1958). V knize *Introduction à l'histoire des relations internationales* (1964), kterou napsal se svým žákem Jeanem Baptistem Durosellem (1917–1994), je explicitně vyloženo, že politické dějiny už nechápu jako historikovu negaci ostatních historických skutečností, ale jen zorný úhel, ze kterého jsou všechny sledovány. V italské historiografii ukázal možnosti tohoto stanoviska Federico Chabod (1901–1960), badatel v dějinách renesance, spisem *Storia della politica estera italiana dal 1870 al 1896* (1951). Víc extensivní než intenzivní pohled tlumočí práce Luigiho Salvatorelliho (1886–1974), zabírající italské dějiny od středověku po přítomnost se zvláštním zřetelem k dějinám 19. a 20. století. Sumu jeho názorů obsahuje příručka *Sommario della storia d'Italia dai tempi preistorici ai nostri giorni* (1938). Tento sjednocující zorný úhel neposkytuje ovšem jen politická historie. Pro historiky směru Annales je jím široce pojatá sociální historie; zásadně platí, že historikové ovládající metodu i látku svého studia, schopní teoretické úvahy a kritické distance k vlastnímu programu mohou najít tento zorný úhel v kterékoliv historii speciální.

Zmírňování jednostranností sbližuje oba krajní extrémy v evropské historiografii 20. století. Politické a událostní dějepiscectví jedinečných faktů poznává, že jeho praxe znamenala vypreparování jen jedné vrstvy a jedné linie historické skutečnosti a ta nedovolovala poznat povahu a podobu události, která je analogická přítomnosti a jako ona něčím mnohorozměrným a mnohostranným, a je tedy neredukovatelná jen na politické akce a chronologická data. Politická historiografie začíná zasazovat svůj průmět historie do jeho přirozeného prostředí, které je dáno bytím společnosti v jeho totalitě a které teprve dovoluje integrální výklad politických faktů. Generalisující historiografie a směry orientované k sociologické interpretaci dějin dávaly obvykle v perspektivě velkých dějinných struktur a procesů zaniknout izolovanému a neopakovatelnému faktu, především myslícímu

49 Podtitul *Die Kriegszieldpolitik des Kaiserlichen Deutschland 1914/18*.

a jednajícím individuu. V posledních letech projevují tyto směry sklon zmocnit se těch oblastí historické skutečnosti, o jejichž reálnosti, a tím historičnosti nemůže být pochyb, které se však nedají cele postihnout metodami kvantifikující generalisace – především sféry politického jednání v nejširším smyslu a kulturní tvorby. Zdá se, že větší míru a potřebu přizpůsobivosti a schopnosti obrozovat se prokazuje událostní historiografie, protože hlavní zastánci zobecňujícího výkladu, ve směru *Annales* především, se spíš snaží o sumarizující interpretaci i individualisujících faktů.

Vcelku je však pro poválečné dějepiscectví typické vyrovnávání stanovisek, takže vznikají různě orientované, ale o celistvost záběru se snažící pohledy na dějiny. Jejich syntetičnost je nepochybná, když ji měříme praxí polemizujících a protikladných předválečných směrů. Nevylučuje to však, že se vznikem nových metodologických stanovisek se bude i tato syntéza jevit znovu jen dílčím jednostranným záběrem z mnohem bohatší skutečnosti, jejíž nové aspekty budoucí historiografie postřehne a jež my dosud nevidíme.

V některých oborech docházelo k tomuto syntetisování bez větších teoretických konfliktů. Zejména dějiny starověké a středověké dovolovaly poměrně všestranný výklad celých velkých epoch. Ve starověkých studiích k němu dospěli po Franzi Altheimovi (1898–1976) a Gustavu Glotzovi (1862–1935) v dílčích syntézách Arnaldo Momigliano (1908–1987) a András Alföldi (1895–1981); ve větším rozpětí Hermann Bengtson (1909–1989), autor příručky *Griechische Geschichte von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit* (1950), a André Aymard (1900–1964), hlavní autor děl *L'Orient et la Grèce antique* (1953) a *Rom et son empire* (1954).<sup>50</sup> Biografie Victora Ehrenbergera (1891–1976), uzavírajícího své dílo spisem *Society and Civilization in Greece and Rome* (1964), naznačuje, že se centrum klasických studií přesunulo do Velké Británie. Příklad universálního pojetí Pirennova způsobil, že se k všestrannému pohledu na historickou skutečnost dopracovávají medievisté François Louis Ganshof (1895–1980) a Fernand Vercauteren (1903–1979).

Nejzřetelněji lze sledovat proces vyrovnávání a zmírňování protikladů a přijímání kdysi protikladných hledisek uvnitř marxistického poválečného dějepiscectví na tradiční polaritě německé a francouzské historiografie. Jejich vztah byl hlavním impulsem vývoje dějepiscectví do první světové války a byl logickým důsledkem starého antagonismu, sahajícího minimálně k osvícenství a romantismu. Ke změnám uvnitř teorie a praxe směru *Annales* ukazují díla jeho mladších stoupenců i díla historiků, kteří v sobě sloučili působení školy i tradiční historiografie. Z ní vychází Roland Mousnier (1907–1993), který ke zpracování tradičních námětů přistupuje s novými hledisky – nejvíc v pracích *La vénalité des offices sous Henri IV et*

---

50 Obě práce napsal společně s Jeannine Auboyer (1912–1990).

*Louis XIII* (1945) a *Progrès scientifique et technique au XVIII<sup>e</sup> siècle* (1958). Z opačného východiska dospívají k syntéze historikové jako Robert Boutruche (1904–1975) a Georges Duby (1919–1996). Pro ně, stejně jako pro řadu francouzských poválečných historiků jejich generace – jako Philippa Wolffa (1913–2001), Jeana Schneidera (1903–2004), Michela Mollata (1911–1996), Philippa Dollingera (1904–1999) – je příznačná tendence přecházet od velkých historických monografií zpracovávajících všestranně vývoj teritoria v určitém období k syntézám celých problémů a fenoménů. Doplnují se tak s pracemi historiků blízkých směru *Annales*; ti spíš analyticky zpracovávají vývoj jednotlivých vrstev historické skutečnosti během dlouhého období. Boutruchova práce *Seigneurie et féodalité* (1959)<sup>51</sup> a Dubyho *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval* (1962) jsou knihami, ve kterých je podobná analýza jen východiskem k úhrnnému vylíčení.

Práce obojího typu zatím chybějí v západoněmecké historiografii. Ta hledá nové základy, na kterých by se dala sloučit tradice 19. století, zprostředkovávaná naposledy Ritterem, s čím dál přitažlivějším vlivem západoevropské historiografie. K tomu slouží nové promyšlení podnětů Hintzeových a popudů, které dal ve svých pracích o dějinách raného novověku a v teoretických úvahách Otto Brunner (1898–1982). U něho dochází – především ve spisech *Land und Herrschaft* (1939)<sup>52</sup> a *Adeligen Landleben und europäischer Geist* (1949)<sup>53</sup> – k prolnutí dosud oddělovaných hledisek politické, právní, ideové a sociální historie; paralelně s tím se dále vyhraňuje pojem historické struktury. Na tuto tendenci navazuje hlavní mluvčí soudobé německé historie Theodor Schieder (1908–1984). Je specialistou v německých dějinách 19. století a shrnul svoje základní reflexe do knih *Staat und Gesellschaft im Wandel unserer Zeit* (1958)<sup>54</sup> a *Geschichte als Wissenschaft* (1965).<sup>55</sup> Werner Conze (1910–1996) dospěl při revisi tradičních postojů německé historiografie k úvahám o nové formě a podobě historiografie – *Die Strukturgeschichte des technisch-industriellen Zeitalters als Aufgabe für Forschung und Unterricht* (1957); jeho sociálněhistorický přístup umožňuje zcela nové chápání jedné ze základních kategorií německého historického myšlení, pojmu národa; ukázaly to knihy *Die deutsche Nation* (1963)<sup>56</sup> a *Die Arbeiterbewegung in der nationalen Bewegung* (1966; s Dietrem Grohem).<sup>57</sup>

Práce podobného typu ukazují, že v poválečném dějepisectví mizí rigorosnost jednostranné metodologické orientace; i prvky marxistického

51 Podtitul *Le premier âge des liens d'homme à homme.*

52 Podtitul *Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter.*

53 Podtitul *Leben und Werk Wolf Helmhards von Hohberg 1612–1688.*

54 Podtitul *Studien zur Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts.*

55 Podtitul *Eine Einführung.*

56 Podtitul *Ergebnis der Geschichte.*

57 Podtitul *Die deutsche Sozialdemokratie vor, während und nach der Reichsgründung.*

historického myšlení jsou absorbovány bez zábran a bez zvláštního hodnocení. To všechno ukazuje, že cesta k integrované historiografii je schůdnější než dříve, ať už je jejím východiskem dějepiscectví původem individualisující, nebo generalisující, německé, nebo francouzské.

[Archiv Národního muzea, Kutnar František, kart. 46, inv. č. 1092.]

### **Strömungen innerhalb der Weltgeschichtsschreibung nach dem Zweiten Weltkrieg**

Nach dem Zweiten Weltkrieg wuchs in zahlreichen traditionellen Zentren der europäischen Kultur das Misstrauen gegenüber der Geschichte als Mittel der Orientierung in der zeitgenössischen Welt und gegenüber der Historiographie. Letztere bildete fortan somit definitiv nur mehr eine der gesellschaftswissenschaftlichen Disziplinen, die über viel weniger materielle Möglichkeiten verfügte als jene Disziplinen, deren Ergebnisse sich in der technischen oder politischen Praxis nutzen ließen. Einen Versuch zur Kompensierung des erwähnten Autoritätsverlusts stellte die Verlagerung der Akzente auf Forschungen zur unmittelbaren Vergangenheit sowie einer Annäherung an die Politologie dar. In einem scheinbaren Gegensatz zu dieser Ausrichtung auf die Gegenwart stand die Tendenz zu einer immer universelleren – nicht allein chronologischen, sondern auch territorialen – Spannweite. In diesem Kontext lässt sich vom Ende des Europazentrismus sprechen. Das Jahrzehnt der Konflikte zwischen einer generalisierenden, soziologisch ausgerichteten Forschung und einer individualisierenden Historiographie führte in der Nachkriegszeit zu Versuchen einer neuen Synthese und zu einer Verwischung ursprünglich unversöhnlicher Gegensätze. Besonders offenkundig und fruchtbar zeigte sich diese Anpassung bei der Ereignis-Historiographie nahestehenden Historikern. Eine zusammenführende Perspektive bot freilich nicht allein die politische Geschichte, sondern bei den Historikern der Annales-Schule auch eine breit aufgefasste Sozialgeschichte. Die politische und auf Ereignisse spezialisierte Geschichtsschreibung erkannte, dass deren Praxis lediglich eine Ausprägung einer einzigen Schicht und einer Linie der historischen Wirklichkeit bedeutete und diese es nicht gestattete, den vielschichtigen Charakter und die Gestalt des Ereignisses zu erkennen. Die generalisierende Historiographie und die auf eine soziologische Interpretation zielenden Richtungen, die sich traditionell in der Perspektive großer geschichtlicher Strukturen und Prozesse bewegten, offenbarten die Neigung, sich auch jener historischen Ereignisse zu bemächtigen, an deren Realität und damit Historizität kein Zweifel bestehen kann, die sich jedoch nicht durch Methoden einer quantifizierenden Generalisierung beschreiben lassen. Am sichtbarsten lässt sich dieser Prozess innerhalb der marxistischen Nachkriegsgeschichtsschreibung vor dem Hintergrund der traditionellen Polarität zwischen der deutschen Geschichtswissenschaft und der französischen Historiographie beobachten.